

ČASOPIS ZA KULTURU HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA
IZDAJE HRVATSKO FILOLOŠKO DRUŠTVO
GOD. 56., BR. 5., 161. – 200., ZAGREB, prosinac 2009.

Hrvatski se jezik voli znanjem.

HRVATSKI KNJIŽEVNI JEZIK, PONAJPRIJE NJIM SAMIM

Stjepan Babić

1. Uvod

Identitet jednoga naroda tvore domovina, država, povijest, jezik, književnost, vjera, grb, zastava, himna, folklor, slikarstvo, glazba i još možda koje obilježje, ali sva nisu jednako važna. Koje od njih i ne mora biti, ali je većina od njih za svaki narod bitna. Za mnoge je narode bitan njihov jezik. Čak su pod utjecajem biblijskih prijevoda jezik i narod izjednačavani pa i u nas. Poznata je tužaljka popa Martinca iz 1493. nakon pogibije hrvatskoga plemstva na Krbavskome polju: *Turci nalegoše na jazyk hrvatski.*

Jezičnu sastavnicu hrvatskoga identiteta mnogi osporavaju, i to otprilike od 19. stoljeća (usp. Grčevićevu raspravu iz 1997.). Načelno se mora reći ovo: teorija se mora prilagoditi činjenicama, a ne činjenice teoriji. A da se teorije mijenjaju prema spoznajama, dobro se vidi po kratkom pregledu pogleda na jezičnu raznolikost.

Kad su se jezici dijelili po mladoslavničarskome učenju, dijelili su se po povijesno-poredbenoj metodi. Za slavenske jezike pri tome je bilo najbitnije kako su se odražavali pojedini glasovi i glasovne skupine, npr. glasovi 6 (*jer*) i ǣ (*jor*), ę (*en*),

o (*on*), glas *ě* (*jat*), glas *y* (*jery*), glasovne skupine *tolt* i *tort, kt*, metateza likvida, i druge, zatim pojedini sklonidbeni tipovi i glagolski oblici.

Takve su se diobe najbolje odražavale u pojedinim dijalektima pa je njihov opis u podjeli jezika dobio najvažniju ulogu.

Ta je podjela bila uspješna kad su posrijedi bili jezici koji su se jasno razlikovali sami po sebi. Teže je ili gotovo nemoguće bilo odrediti jezike koji su bili u velikom stupnju srodni.

U posebnim su slučajevima ti mladoslavničarski kriteriji bili nemoćni. Na scenu su morali stupiti novi pogledi. U jezikoslovlje ih je uveo Ferdinand de Saussure, Charles Bally, pripadnici praške jezikoslovne škole i njihovi sličnomišljenici. Prema njima bilo je važno odijeliti suvremeno stanje od prošlih, dijalekte od književnih jezika, odrediti sustav, strukturu, nastao je strukturalizam, ali se to novo gledanje teško probijalo u promatranje pojedinih jezika. U hrvatskome je jezikoslovlju strukturalistička načela s osloncem na de Saussurea i Ballyja prvi primijenio Petar Guberina pod značajnim naslovom *Zašto možemo govoriti o posebnom hrvatskom književnom jeziku?* u uvodu poznate knjige *Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika*, ali zbog političkih prilika Guberinino mišljenje nije naišlo na veći odjek. Novi su pogledi u Hrvatskoj došli oko polovice šezdesetih godina prošloga stoljeća s nastupom mladoga strukturalističkoga naraštaja.

U prvom njihovom radu (Babić, 1963.) u naslovu se doduše govori o srpskohrvatskom književnom jeziku, ali su odnosi prikazani strukturalistički, i u bilješci 1. rečena je za ono vrijeme smjela tvrdnja; „Uzevši ekavski tip književnoga jezika u cjelini, on tvori drugi sustav.“¹

Strukturalizam je postupno prevladao u hrvatskom jezikoslovlju i da dalje ne raspravljam o njem i novim pravcima, ovdje bih spomenuo poglede Morrissa Swadesha. On je sastavio popis od 207 engleskih riječi s istovrijednicama na drugim jezicima, posebno slavenskima (starocrkvenoslavenski, poljski, ruski, češki, slovački, bošnjački, hrvatski, srpski, bugarski, bjeloruski, ukrajinski, slovenski i makedonski). Taj je popis najvjerojatnije rađen da pokaže srodnost ili bliskost jezika pa bi za izbor riječi trebao poseban osvrt, posebno za srpski i hrvatski jer je srpski dan samo u ekavskoj varijanti, nema srpske ijekavske, nema razlika kao *duhati/duvati, uho/uvo, uš/vaš, sol/so*; nema hrvatskoga lika *brojiti*, dok je *cesta* u srpskome zaista rubna riječ, *rezati* i *sjeći*, *s* i *sa* jesu činjenice hrvatskoga i srpskoga jezika, ali s velikom razlikom u uporabnoj raspodjeli. Ako za osnovu uzmemo samo po 12 naziva za mjesece, onda je razlika stopostotna ili po drugačijem računanju bar 75 postotna. (Ali o tome malo poslije.) Katkada je dovoljna i jedna riječ da pokaže različitost. Uzmimo npr. pridjev

¹ Zbog toga što sam sustav promatrao u hrvatskome književnome jeziku posebno, članak iz 1981. za komunističke Jugoslavije nisam mogao objaviti u Hrvatskoj.

srećan. Ne može danas netko Hrvatima čestitati *srećan Božić* ili *srećnu Novu godinu*, a da to Hrvat primi kao neutralnu čestitku, pomisliti će: ili mi to čestita Srbin, ili Hrvat iz Bosne, Vojvodine, inozemstva ili me zafrkava, podbada.

Zato Hrvati srpski jezik doživljavaju kao drugi, drugačiji jezik, i to ne na osnovi subjektivnih osjećaja, nego na osnovi objektivnih razlika, a vrijedi i obratno.

Kako god Swadeshov popis prihvatili, i on pokazuje da hrvatski i srpski nisu isti jezik. Ako uzmemo u proučavanje bilo koji tekst, a danas je on došao u središte jezikoslovnih proučavanja, ne može se nikako dogoditi da već 100 riječi suvisloga teksta jasno ne pokaže kojemu jeziku taj tekst pripada. Obično je dovoljna samo jedna ili prva rečenica da je ta pripadnost jasno određena. Uzmimo prvu rečenicu jednoga srpskoga vica: *Desetak mladića konkurisalo je za mesto sekretara u velikom preduzeću*. Devet riječi, a četiri razlike (*konkurisalo, mesto, sekretar, preduzeće*)!

Jasno je da sve sličnosti i sve razlike izazivaju razne poticaje i da je u posljednjih stotinjak godina o bitnim obilježjima, posebnostima hrvatskoga jezika, a u svezi s njime i srpskoga napisano na stotine članaka, a ipak je nakon svega teško doći do dobrog suda o hrvatskome književnome jeziku jer nije nađena općejezična teorija po kojoj bi se ta posebnost ocijenila, još se uvijek miješaju metode i gledanja pojedine kategorije i dr.

Unatoč svemu jedna se tvrdnja može sa sigurnošću reći:

Svaki je književni jezik svojim glasovima, svojom gramatikom, leksičkim sastavom i stilskim vrijednostima takav jezik kakvoga više nema na svijetu pa je to i hrvatski. Zato se može reći što je Francuzima francuski jezik, to je Hrvatima hrvatski, u društvenome, pravnome, ustavnome, političkome smislu nema nikakve razlike. Razlika je samo u tome što hrvatski ima književno (normativno, standardno) veoma bliske srodnike, a francuski ih nema. Zato kad prilazimo opisu hrvatskoga jezika, važno je da bude opisan tako da se vidi njegova bit, njegova posebnost. Međutim da bude tako opisan, zahtijevalo bi potpun opis na svim razinama, a to bi u jednome smislu bilo veoma teško, a u drugome preopširno. Bilo bi čak i suvišno jer je on opisan u pravopisu, gramatikama i rječnicima, ali se iz tih djela on ne vidi na prvi pogled jasno i cjelovito jer iz njih posebnost treba iščitavati uz poseban napor pazeći koje gramatike i rječnike odabiremo napomenuvši da je u takvu opisu pravopis najmanje važan.

Poželjnih sažetih opisa ima malo jer ga sažeto nije lako opisati tako da bude opisan sam po sebi, a da ujedno bude jasno određen prema drugima, bliskim jezicima, bez izravna uspoređivanja. Primjer je takva opisa u Hrvatskoj enciklopediji u članku *Jezik* pod natuknicom Hrvati, ali tu zaplet stvara i spominjanje varijanata njemačkoga, engleskoga, francuskoga, španjolskoga i portugalskoga jezika, naziv koji se često spominjao u opisu hrvatskoga i srpskoga jezika, ali u drugačijem značenju nego što znači varijanta spomenutih jezika. Ako se pod varijanta njemačkoga misli

austrijski tip, onda to znači jedno, a drugo za varijante engleskoga, francuskoga, španjolskoga i portugalskoga jer je riječ o jednom jeziku koji se zbog nove i udaljene proširenosti raspada na dva, tri jezika. Tu varijanta znači nešto drugo nego kad se kaže za hrvatski da je varijanta srpskohrvatskoga. Hrvatski nikada nije bio jedno sa srpskim jezikom, uvijek je sačuvao svoju uporabnu normu i glavninom kodificiranu. Posebno značenje varijanta ima kad se njome naziva ekavska i ijekavska varijanta srpskoga književnoga jezika jer se on u sebi razlikuje samo po jednom obilježju, što na mjestu nekadašnjega glasa jat ima ekavsku ili ijekavsku zamjenu.

Kad se traži usporedba s pojedinim jezicima, onda valja paziti da nazivi i njihovi sadržaji budu jednoznačni s obzirom na sve jezike i u svim surječjima. Jedan od pokušaja da se hrvatski jezik opširnije i određenije opiše sam iz sebe, dan je u knjizi Hrvatski jezik (1998.), ali je i tu jako naglašena poredbena crta sa srpskim jer je tako posebnost hrvatskoga vidljivija pa je dosad uglavnom tako i činjeno.

Djela u kojima je hrvatski prikazan razlikovno sa srpskim, ima podosta. U prvom redu to je knjiga P. Guberine i K. Krstića (1940.), zatim rječnik V. Brodnjaka (1991.) pa monografski Kačić (1995.), László (1996.), Boras-László (2007.).

Živeći u neposrednoj blizini sa srpskim, a u novije vrijeme dva puta i u istoj državi, postojalo je nastojanje da se ta dva književna jezika izjednače, katkada i silom političke vlasti, često i nehotice pa su obje strane primile neka obilježja drugoga jezika, hrvatska više, a srpska manje. Ta prožimanja otežavaju jasnu razdvojbu. Ipak jednačenje nije nikad bilo takvo da bi hrvatski književni jezik u potpunosti izgubio svoja jednoznačna obilježja.

Zbog svega toga teško je reći što je zapravo hrvatski književni jezik sam po sebi, ali to ipak treba učiniti jer i on ima mnoga obilježja po kojima je samosvojan, zato i postoji kao poseban identitet i treba naći načina da se to jasno prikaže. Ovaj je opis pokušaj da se to učini u većoj mjeri nego što se to činilo do sada.

Prije daljnijega raspravljanja treba dati još jednu napomenu o samome nazivu hrvatski književni jezik.

Nekima je sporan pridjev *književni*. Priznajem da naziv standardni ne mora biti istoznačnica, nego bliskoznačnica, ali bi u preciziranju pojmova trebalo govoriti i o *normiranom jeziku*. Zbog ekonomičnosti i stilske raznolikosti rabim katkada samo naziv hrvatski jezik, dakle bez atributa *književni*, *standardni*, *normirani*, ali samo kad je iz surječja jasno da se misli na književni jezik, ako to značenje nije posebno izuzeto. To terminološko određenje nimalo ne utječe na bit ovoga članka i zato raspravu o nazivu *književni/standardni/normirani* ovom prilikom možemo izostaviti.

U ovom raspravljanju mislim i na bošnjački i crnogorski književni jezik, ali se na njih izričito mnogo ne osvrćem, ni onoliko koliko se u završnim poglavljima osvrćem na srpski. To je zato što se ti jezici stvarno i normativno tek izgrađuju kao

posebni književni pa u tome smislu nisu dovoljno određeni, ali koliko jesu, jasno pokazuju da nisu identični ni s hrvatskim ni sa srpskim.

Potrebno je reći još koju riječ s obzirom na pravopis. Govoreći o književnome jeziku, malo je važno koliko se što odnosi na njegov pisani, a koliko na govoreni lik. Ovo je drugo važno samo koliko se odnosi na prozodiju. Kad je posrijedi njegov pisani lik, onda je u pitanju samo kojim se pismom piše i kako se piše.

Hrvatski se jezik služi samo latinicom i strana se vlastita imena pišu izvorno: Beethoven, Boccaccio, Shakespeare, Times...

Srpski se uglavnom piše ćirilicom i to prosječnim Hrvatima zadaje određene teškoće u čitanju.

Od ostalih pravopisnih posebnosti u pisanome je jeziku veoma primjetljivo hrvatsko pisanje futura I: *nosit ću, radit ću, jest ću, plest ću, smjet ću...*

Ne ide u usko pravopisnu ni jezičnu problematiku, ali je važan slovored u abecedi i azbuci jer se podosta razlikuju. U abecedi je ustaljeni latinični slovored tako da hrvatska dijakritična slova dolaze iza nedijakritičnih: *a, b, c, č, ć, d, dž, đ...*, dok je redosljed u azbuci *a, b, v, d, g*, dakle *v* prije *d*, a *ž* je prije *z*, a oba između *e-i*, a kraj je azbuke: *t, ć, u, f, h, c, č, dž, š*, dakle *ć* za četiri mjesta prije *č*, što Hrvatima znatno otežava služenje srpskim rječnicima, leksikonima i enciklopedijama. Ta je razlika povezana s jezikom, ali ne pripada jeziku.

2. Povijesno određenje

Današnji je oblik hrvatskoga književnoga jezika plod njegove osebujne povijesti. Svoj početak ima u XI. stoljeću u hrvatskoj redakciji crkvenoslavenskoga, i odonda nekim osobinama, leksičkima, frazeološkima i pravopisnima, ima neprekinutu tradiciju do danas. Današnji oblik ima neprekinutu tradiciju s kraja 15. stojeća, od pjesama Šiška Menčetića, Đore Držića i pjesama Ranjinina zbornika. Ta i druga djela dubrovačkih književnika dala su mu snažno obilježje. Odonda je doživio nekoliko faza, ali nije bilo ni jedne koja bi napravila bitan prijelom i Milan Moguš to s pravom naziva hrvatska jezična okomica. Razvijao se u više krajeva, ali ima ujednačeniji razvoj nego bi se moglo očekivati. Umjesto očekivane razdrobljenosti pokazuje veliko jedinstvo. Brozović piše: „U stvari, dovoljno je pažljivo čitati priručnike i sintetska djela iz povijesti hrvatske književnosti pa da se uvjerimo u kolikoj se mjeri očuvalo zajedništvo hrvatske literature i pismenosti u svim tim tzv. pokrajinskim književnostima šesnaestoga, sedamnaestoga i osamnaestoga stoljeća, usprkos upravo očajnim geografskim, društveno-političkim, državnopravnim, ratnim, ekonomskim, kulturnim, civilizacionim, prometnim i drugim prilikama i okolnostima. Jednostavno je neshvatljiva činjenica da je hrvatska filologija, lingvistička i literarna, dobrim dijelom zanemarivala upravo taj vid hrvatske književno-jezične

povijesti (izuzev Kombolovu Povijest, ali ni u njoj nisu izvedeni zaključci, nije došlo do sustavne sinteze.“ (Brozović, 1978.: 32. i 33.) Autor je na drugom jednom mjestu (Brozović, 1972.) istakao koliko su širenju toga jedinstvenoga jezika pridonijeli i franjevci, čija se redodržava prostirala od Dalmacije preko Bosne i Slavonije pa sve do Budimpešte, ali ni on to u prethodnoj raspravi (1978.) nije spomenuo, čak ni u bilješkama, jednako kao i snažnu ulogu koju je u tome jedinstvu imala Katolička crkva svojim jezikom, liturgijskim tekstovima, Sv. pismom i obrednikom, svojom pripadnošću zapadnomu kulturnomu krugu. Istina Kašićev prijevod cjelovite Biblije nije tiskan kad je preveden, ali Hrvati kao katolički narod nisu mogli živjeti bez Biblije i njezina utjecaja na hrvatski jezik. Ako nije tiskan cjelovit prijevod, Biblija je tiskana u drugom obliku, ovdje ću spomenuti samo Lekcionar Bernardina Splicićanina iz 1495. i Bandulavićeve Pištrole i evangelija priko svega godišta novo istomačena po razlogu misala dvora rimskoga, što je „zapravo samo nova redakcija starijih izdanja - upotrebljavale u mnogim hrvatskim krajevima i mnogo izdavale“ (Kombol, 1945.: 215.). Bandulavićeve Pistole izašle su u 15 izdanja od prvoga 1613. u Mlecima do 1857. u Zadru, treće je izdanje nešto jezično dotjerao Bartol Kašić, i tako su 250 godina čitane u svima crkvama osim, čini se, u sjeverozapadnome dijelu Zagrebačke biskupije. Kašićev Ritual rimski tiskan je u manje izdanja, jer je bila manja potreba, ali je jednako tako rabljen 250 (točno 289) godina, možda i na cijelom hrvatskome području, a kad je 1929. priređivan Rimski obrednik, priređivan je s jakim osloncem na Kašićev Ritual rimski. Tu je od novijih djela i Lanosovićev Evandelistar ilirički, ali se na to i druga slična djela ne ću posebno osvrutati. Da samo napomenem da je u Vrančićevu rječniku iz 1595. zapisan Očenaš koji ima gotovo današnji oblik, dakle Hrvati ga mole u istom obliku 400 godina, a neke rečenice i 700 godina. Polovicom 18. stoljeća s pjesmama Andrije Kačića Miošića i Relkovićevim Satirom hrvatski jezik štokavske stilizacije doživljava veliku prostornu ekspanziju, a polovicom 19. stoljeća napuštanjem kajkavskoga književnoga jezika doživljava proširenje na cjelokupni hrvatski jezični prostor i svoje normativno određenje, a zbog vrijednih djela dubrovačke književnosti u jekavskome smislu jer su Hrvati štokavci većinom ikavci.

Cijelo povijesno razdoblje hrvatski književni jezik obilježava težnja za jezičnom čistoćom što se posebno vidi u prihvaćanju, bolje rečeno neprihvaćanju germanizama. Izloženi četiri stoljeća pritiscima njemačkoga jezika, Hrvati su u razgovorni jezik prihvatili oko šest tisuća germanizama, ali je kulturni filter bio tako gust da ih za to razdoblje u književni jezik nisu prihvatili ni četrdeset.

U tome je smislu u drugoj polovici 19. stoljeća nastavio djelovati leksikograf Bogoslav Šulek i stvorio moderno hrvatsko stručno nazivlje. Mnoge hrvatske leksičke posebnosti potječu upravo od njega.

Pod kraj toga stoljeća prihvaćena je vukovska stilizacija, ali prvenstveno u smislu fonološkoga pravopisa, što i ne zadire u bit jezika, ali zato što je snažno uočljiva pa

je zbog toga odjeknula preko normalne mjere. Jezična je promjena samo u izjednačavanju genitiva, dativa i lokativa množine, ali i to jednačenje već je bilo nazočno u hrvatskome jeziku, ali ni jedno ni drugo nije u bitnome poništilo sve dotadašnje hrvatske posebnosti.

Stvarna je opasnost za posebnost hrvatskoga jezika nastala oko 1918. godine, najprije kad su Hrvati u jugoslavenskome oduševljenju počeli prihvaćati ekavicu, a kad je, nakon brzoga razočaranja u Jugoslaviju, to oduševljenje nestalo, tada su Srbi htjeli silom nametnuti srpski jezik u cijelosti. Pritisak je kratko trajao jer je stvaranjem Banovine Hrvatske (1939.) u potpunosti propao. Kratko razdoblje za Nezavisne Hrvatske Države (1941. – 1945.) jezične je vode znatno uzburkalo, ali nije ostavilo dubljava pozitivnoga traga.

Komunistička Jugoslavija od početka do kraja pravno je priznavala hrvatski jezik kao poseban jezik naglašavajući ravnopravnost četiriju jezika: hrvatskoga, srpskoga, slovenskoga i makedonskoga. Kad je nakon Novosadskoga dogovora nastalo novo unitarističko razdoblje, koje se među ostalim očitovalo i složenom nazivu jezika i kad je Službeni list SFRJ morao rabiti nazive srpskohrvatski, hrvatskosrpski, oni nisu bili istoznačnice, nego raznoznačnice jer je svaki imao svoj poseban sadržaj.

Unitarističko se nastojanje posebno očitovalo u nekim djelima. Na promjene u jeziku djelovao je već zajednički pravopis 1960. On bi po svojoj naravi trebao biti neutralan s obzirom na bit jezika, ali je zajedničkim pravopisnim nazivljem velikim iskorakom prešao puko pravopisno područje (zajednički nazivi *tačka, tačno, tačnost, zarez, odrični, tvorba r[ij]eči!*). Tim je putem pošao i zajednički Rječnik hrvatskosrpskoga književnoga jezika, ali je prekinut nakon druge knjige, a zajedničko nazivlje, na kojem se intenzivno radilo, propalo je i prije izlaska prve knjige jer Srbi nisu pristali na četverostupačni prikaz terminološkoga stanja (slovenski, srpski, hrvatski, makedonski). Cijelo je unitarističko razdoblje trajalo relativno kratko, nekim svojim osobinama samo godinu-dvije (*tačka, tačno, tačnost*), a svojom glavninom do 1967. kad je Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika prekinula unitaristički smjer.

Jasno je da su u unitarističkim razdobljima neke hrvatske posebnosti zatrte i danas se teško opet oživljuju, kao npr. *šport, bezgrješan*, posebna hrvatska imenska formula: *Krešimir Kovačević Petrov, Marko Petrović Ivanov, Stjepan Marković Lukin...*

Hrvatski se književni jezik odonda, uz povremene promjene, razvija u jednom pravcu do danas, s prekretnicom koja je nastala stvaranjem slobodne hrvatske države. Ta prekretnica nije mnogima razumljiva, u prvom redu zato što je malo gdje politika utjecala na jezični lik kao u Hrvatskoj.

3. Dijalekatno određenje

Što se dijalekata tiče, hrvatski književni jezik pokriva područje triju dijalekata, štokavskoga, čakavskoga i kajkavskoga i svi su oni neko vrijeme bili i hrvatski književni jezici i utjecali na oblikovanje književnoga jezika današnje stilizacije. Zato je u povijesti hrvatskoga književnoga jezika karakteristično trodijalekatno prepletanje riječi i oblika, što naglašava i M. Moguš, dakako svojom glavninom na štokavskoj osnovi, ali nikada tako da je sam štokavski dijalekt u izvornome obliku uzet kao osnovica književnomu jeziku, nego je pod kraj 15. stoljeća dotadašnjih hrvatski književni jezik uglavnom čakavske stilizacije, prožeo štokavsku stilizaciju, što je lijepo pokazao Ivan Pederin, 1970.

Zbog svojih dijalekata i njihovih posebnih utjecaja na hrvatski književni jezik, zbog svoje posebne povijesti, dijalekatnoga stanja i pripadnosti hrvatskoga naroda Rimokatoličkoj crkvi i zapadnoj kulturnoj sferi hrvatski je jezik dobio zaseban normativni lik.

4. Glasovne posebnosti

Jezici se prvenstveno prepoznaju po svojim glasovnim sastavima pa tako i hrvatski. On ima 32 glasa (fonema). Od ta 32 glasa sedam je otvornika, od kojih je šest jednoglasnika: a, e, i, o, u, r (u pismu r) i jedan dvoglasnik, dugi je (īe). Isti ili veoma blizak sastav imaju i bliskosrodni jezici u njegovu okruženju, sporan je samo dvoglasnik pa bi se mogla osporavati glasovna različitost hrvatskoga jezika. Da se ne upuštamo u svu teoretsku tananost glasovne posebnosti, sigurno je da ta posebnost postoji i na glasovnoj razini jer je raspodjela tih glasova u hrvatskome sasvim osebujna.

Hrvati su jekavci kao izvorni govornici u manjini, ali je u književnoj uporabi, zbog dubrovačkih kulturnih vrijednosti, prevladala jekavica koja samo u pisanome liku ima *ije*: *mlijeko, bijel, lijep...*, izgovorno *mlīeko, bīel, līep...* uz neke posebnosti kao *biljeg, bilješka, cio, dio, živio, mlīo, nisam...*

Dugo *je* može se iznimno ostvariti i kao troglasovni slijed *ije*, ali samo na stilskoj razini, i to samo u stihovima s jasno određenim ritmom.

Oprjeka *īe, je, e, i* lijepo se vide u riječima: *selo≠sjelo≠sijelo, sina≠sjena≠sijena, ljevak≠lijevak, svet≠svjet≠svijet, sjedi≠sijedi, uspjevala≠uspījevala, razrediti≠razrijediti, razređivati≠razrjeđivati* pa i *tek≠tijek≠tok...*

Neke od tih oprjeka nisu minimalne, ali ih zato u hrvatskome pisanome jeziku nije potrebno obilježavati naglaskom.

Ide u tvorbu riječi, ali se može prikazati i kao glasovna posebnost oprjeka *je/i* u glagolima tipa:

dotjecati : *doticati*

istjecati : *isticati*

natjecati : naticati
optjecati : opticati
potjecati : poticati
poutjecati : pouticati
pritjecati : priticati
protjecati : proticati
stjecati : sticati
utjecati : uticati
zatjecati : zaticati.

To nije samo teoretska pretpostavka, nego te glagolske oprjeke u hrvatskome književnome jeziku funkcioniraju i u praksi uz neznatne iznimke.

Grčko eta u hrvatskome se ostvaruje kao *e*: *Abesinija, Atena, amen, Betlehem, kateheta, kler, klerik, Kreta, zelot...*

Hrvatski ima 25 zatvornika: b, c, č, ć, d, ž (u pismu dž), ž (u pismu đ), f, g, h, j, k, l, l̂ (u pismu lj), m, n, n̂ (u pismu nj), p, r, s, š, t, v, z, ž. Bliski jezici imaju te iste glasove, osim možda crnogorskoga, ali je u hrvatskome njihova raspodjela drugačija, posebno nekih glasova među kojima se ističe glas h.

Hrvati su i u prošlosti razlikovali narječja od književnoga jezika i nikada svoje štokavsko narječje nisu postavili na razinu književnoga jezika. Kao što je već rečeno, odmah na početku kad je štokavsko narječje ušlo u književnu uporabu, a to je bilo na kraju 15. stoljeća, oni su ga stilizirali i prema dotadašnjem hrvatskome književnome jeziku. Dobro je to prikazao Ivan Pederin u svojoj studiji.

Za prihvaćanje književnoga jezika kao posebnoga idioma mogu se spomenuti mnogi djelatnici, ali ja bih se ovdje zaustavio na slavonskim piscima. Kad su u 18. stoljeću razgranali svoju književnu djelatnost, nisu se služili svojim čistim dijalektom. Potvrdu je tomu dao nesvjesno Tomo Maretić u svojoj ocjeni slavonskih gramatika. On o njihovu jeziku kaže:

„Jezik slavonskijeh pisaca nije sasvijem narodan, t. j. ne smijemo misliti, da je narod po Slavoniji govorio u njihovo vrijeme sasvijem onako, kako oni pišu. O tom ćemo se uvjeriti, ako pomislimo da u jeziku slav. pisaca nalazimo crta, koje jamačno nijesu bile narodne...“ (Maretić, 1910.: 146.)

On i nije bio svjestan kakvu je time dao dobru književnojezičnu svjedodžbu slavonskim piscima. Pa jasno da nisu pisali narodnim, što ovdje znači pučkim jezikom, dijalektom, jer su prihvatili već znatno oblikovan hrvatski književnim jezik onoga doba. Zato njihov jezik nije bio pokrajinski. Upravo se to lijepo može vidjeti na uporabi glasa h. Iako ga u svome govoru nemaju, Slavonci su se njime u književnome jeziku uvijek služili u velikoj mjeri. Kao poseban primjer možemo spomenuti da je Relković u svojoj gramatici s punim razlogom konstruirao rečenicu za uzor:

Kuhač kuha od kruha juhu.

Književna je povijest poduprla posebnu hrvatskoknjiževnu uporabu glasa h pa ona dolazi do izražaja u riječima:

buha, duhan, gluh, grijeh, grjehota, hlad, hladan, hladolež, hljeb, hrapav, hrpavost, hren, hroptati, hroptanje, hrskavica, huncutarija, joha, kihati, kihnuti, kruh, kuhača, kuhar, kuhati, dokuhati, iskuhati, nakuhati, prokuhati, skuhati, kuhinja, kuhinjski, lijeha, muha, propuh, protuha, soha, suh, suhoća, uho..., a poslije prema kajkavskome: *hrđa, hrzati, hrvati se*;

u preuzimanju tuđica: *hereza, heretik, heretički...*

Zbog kontinuiteta hrvatskoga književnoga jezika imamo glas *t* u zamjenicama:

- *tko, gdjetko, itko, netko, nitko, svatko*,

a *ko, gdjeko, iko, neko, niko, svako* ostalo je na dijalekatnoj i razgovornoj razini.

Raspodjela glasova *ć* i *t* u hrvatskome je jeziku jedinstvena. Hrvatski ima *opći, općina, priopćiti, uopćiti, sveopći, svećenik...*

S druge strane ima *t* u skupu *št* u riječima i oblicima: *kršten, krštenje, prekrštavati, prekršten, iskorišten, ukršten, upropašten, upropaštenje, obaviješten, otpušten, otpuštenje, osviješten, osvještenje, ovlašten, ovlaštenik, ovlaštenje, povlašten, povlaštenik, pušten, uvršten, uvrštenje, mriještenje...*

Četiri imenice m. r. s jednosložnom i dvosložnom osnovom imaju na kraju samo *-ol, sokol, sol, stol, vol*, pretežno tako i *dol*; preteže *-l* na kraju ako je glas ispred njega nastao smjenom *ije* ili *je*: *odjel, predjel, razdjel*, osim *dio* koji je običniji nego *dijel*. U *anđeo* je običnije *o* nego *l*.

U pridjeva je običnije *-l* nego drugačije: *bijel, cijel, gol*, ali je *mio* i *bio*.

Zbog pripadanja zapadnom europskom krugu nemamo samo *hereza, heretik, heretički...*, nego:

- *Abel, Abraham, ambon, Babilon, babilonski, barbarin, Barbara, Benjamin, Bet-lehem, Bizant, bizantijski, Job, kerubin, labirint, Makabejac, Sabaot, simbol...*

- *alkemija, anakronizam, kaos, karizma, kemija, kerubin, kirurg, klor, kloroform, klorovodik, kolesterol, kor, Krist, krizantema, krizoberil, krizolit, kršćanstvo, krom, kronika, kronometar, makinacija, sinkronija...*

- *aristokracija, autokracija, diplomacija, demokracija, garancija, ideokracija, plutokracija, socijaldemokracija, supremacija, tehnokracija, teokracija...*

- *farizej, inzistirati, Izak, Jeruzalem, kozmografija, kozmonaut, kozmonautika, kozmopolit, kozmos, Mezopotamija, Perzija.*

Tu je i *financije, financirati*.

Strane riječi *ofenziva*, *defenziva*, *oficijalan* rijetko se rabe jer su od njih običnije domaće: *napad*, *navala*, *obrana*, *služben*, a koliko se rabe, rabe se prema latinskome izgovoru. Isto tako *aktualan*, *certifikat*, *interijer*, *pejorativan*.

Kad bi se pokazalo da i drugi jezici u okruženju hrvatskoga imaju dvoglasnik i da njegov glasovni sastav nije poseban, ipak nema ni jednoga drugoga književnoga jezika u njegovu okruženju niti igdje na svijetu koji bi imao takvu glasovnu raspodjelu kao hrvatski književni jezik i zato je on i po glasovima osebujan jezik.

5. Naglasne posebnosti

Hrvatski ima melodiozan ili muzikalan naglasak i time se razlikuje od većine jezika u svijetu, ali je u tome podudaran s bliskosrodnim jezicima, razlikuje se samo u raspodjeli tih naglasaka. Postoje i mnoge hrvatske naglasne posebnosti, ali je njih teško opisati jer ne postoji jednoznačno opisana hrvatska naglasna norma. Najviše je u tome učinio Stjepan Vukušić (1974., 1976.), ali njegovi radovi nisu dovoljno kritički ocijenjeni, a najnoviji i najveći nije ni mogao biti, jer je izašao tek nedavno (2007.). Neke su posebnosti hrvatskoga naglasaka opisane u pojedinim člancima, najviše u Brozovićevim (Babić, 2009.a). Za temu o kojoj raspravljamo i to je dovoljno.

Hrvatski ima samo *činòvniĳ*, *ĳinòvniĳa*, *stanòvniĳ*, *stanòvniĳa*, *ĳòvĳek*, *ĳòvĳeka*, *jòrgovān*, *jòrgovāna*, *ĳėšalj*, *ĳėšlja*, *Pėtar*, *Pėtra*, *svėkar*, *svėkra...*, *ljùbiĳica* (kao umanjenica od normalnoga *ljùbica*), *milòstinĳa*, *brāk*, *brāka*, *brākovi*, *grād*, *grāda*, *grādovi*, *rād*, *rāda*, *rādovi*, *rėd*, *rėda*, *rėdovi*, *sāt*, *sāta*, *sātovi*, *trāk*, *trāka*, *trākovi...*

U hrvatskome je književnome jeziku *brātiĳ*, *brātiĳa*, *brātiĳi*, *jāriĳ*, *jāriĳa*, *jāriĳi*, *kòzliĳ*, *kòzliĳa*, *kòzliĳi*, *vřtiĳ*, *vřtiĳa*, *vřtiĳi...*

ĳitāmo, *ĳitāte*, *dřžĳmo*, *dřžĳte*, *plėtėmo*, *plėtėte*, (*plėtemo*, *plėtete*), *žėlĳmo*, *žėlĳte...*

Oblici zamjenice *ja*, *ti*, *se* glase *mėne*, *tėbe*, *sėbe*, s prijeskokom *nā mene*, *nā tebe*, *nā sebe*. Koliko se u Hrvatskoj ĳuje *mėne*, *tėbe*, *sėbe*, *na mėne*, *na tėbe*, *na sėbe*, to je izrazito stilski obilježeno.

6. Oblične posebnosti

Oblične posebnosti nisu česte, ali ih ima.

Hrvatska je sklonidba: *Cĳgo*, *Cĳgė*, *Cĳgi*, *gólĳo*, *gólĳė*, *gólĳi*, *Pėro*, *Pėrė*, *Pėri...*

Normativno je dopuštena sklonidba *ĳvo*, *ĳva*, *ĳvu...*, ali je obilježena kao dubrovaĳka.

Posebna je sklonidba: *Māte*, *Mātė*, *Māti*, *Māre*, *Mārė*, *Māri...* određena dvosložnošću, dugouzlaznim naglaskom i dva glasa poslije njega.

Ima tip *tèle, tèleta, dijète, djèteta*, ali se kao *Máte* sklanja imenica *ćále* i muška imena na *-e* kao *Báne, Cáne, Láne, Mile, Vúle...*

Neke su oblične posebnosti određene rodom osnovne imenice, a onda i sklonidbom:

m. r.

porez, poreza, porezu...
posjet, posjeta, posjetu...
fônēm, fónéma, fónému,
mòrfēm, morféma, morfému...

ž. r.

gripa, gripe, gripi...
platana, platane, platani...
pojava, pojave, pojavi...
hereza, hereze, herezi...

Imenice srednjega roda na *-o* imaju u gen. jd. *-a*: *dno, dna, bedro, bedra, jezero, jezera*, pa tako i *uho, uha*, jedino *drvo* uz neproširenu osnovu i proširenu s razlikom u značenju: *drva* ‘ogrjevno, građevno drvo’ i *drveta* ‘živo drvo, stablo’. Obična je sklonidba brojeva *dva, oba, tri, četiri*, ne samo u teoriji, nego i u praksi:

pa dohvati dvama prstima, razvijanje ekonomskih odnosa dviju zemalja...

Akuzativ jednine od zamjenice *ona* ima enklitično *je* i *ju*, ali kad je mogućnost izbora, prednost ima *ju*: *tetošiti ju, zabavljati ju, tko ju želi optužiti...*

U hrvatskome postoji razlikovna težnja da se u dativu pridjevne sklonidbe rabi nastavak *-u* ili ništa, a u lokativu *-e* ili ništa: *mojemu dobromu prijatelju, o mojem dobrome prijatelju*; u genitivu ili akuzativu da *-a* ne bude navezak nego stalni dio nastavka: *mojega dobroga prijatelja*.

Što se glagola tiče, osim pojedinačnih posebnosti, kao kategorija važno je naglasiti da se futur I. tvori jedino s infinitivom, a poseban oblik postoji i za kondicional II. (*bio bih govorio*), ali kako je oblikoslovlje samo izdvojeni dio sintakse, o tome se može govoriti i u sintaksi.

7. Tvorbene posebnosti

U tvorbi riječi ima podosta posebnosti, ali ih je teško izraziti pravilima koji bi tu posebnost jasno pokazali. Za potpun opis posebnosti mora se zalaziti u mnoge pojedinosti, među kojima je popis glavni izraz sustava. To se može lijepo vidjeti na imenicama koje označuju vršitelja radnje: one se tvore sufiksima *-(a)c, -ač, -ar, -ič, -lac* i *-telj*. Neplodni su sufiksi *-(a)c* i *-ič*, ostali su plodni, *-ač* uz čovjeka označuje i stvar, *-telj* je u hrvatskome veoma plodan, izrazito pretežu te izvedenice: *čitatelj*,

gledatelj, slušatelj, tužitelj..., a *-lac* je slabo plodan, ali je tu tvorbu teško opisati općenitijim pravilima koji bi odredili pojedinačne imenice te tvorbe.

Izvedenice od stranih osnova rabe se danas u jednini samo sa sufiksom *-ist*: *akvarelist, automobilist, biciklist, esejist, filatelist, telefonist...*, dok je u starijem razdoblju bio i sufiks *-ista*.

Znatno je određeniji sustav u tvorbi imenica mocijske tvorbe. Postoji snažna težnja da se u hrvatskome izvedu imenice te tvorbe, tj. da svaka imenica m. r. dobije svoj parnjak u imenici ženskoga roda, i to sufiksima *-ica, -ka, -inja, -kinja*, što se lijepo može vidjeti iz rada Babić, 1981. Njihova je raspodjela u toj tvorbi jasno određena, što je pojačano najnovijom tvorbom sufiksom *-inja* od imenica na *-g*, posebno na *-log*, gdje je danas potpuno prevladao taj sufiks: *kirurginja, astrologinja, biologinja, pedagoginja, psihologinja...*

Sufiksi *-e* i *-če* imaju jasnu raspodjelu. Rabe se samo u tvorbi od živoga: *Ciganče, djevojče, momče, kumče, unuča, đavolče, jelenče, konjče, krmče...*

Ako imenica označuje nežive pojmove, onda se rabe sufiksi *-ić, -čić* ili *-ica*: *ja-stučić, lončić, milijunčić, prozorčić, prslučić, sandučić, stolčić, šeširić...*, *ceduljica, sjekirica...*

Sufiks *-ište* veoma je plodan u značenju mjesta gdje je što ili se što zbiva, *gradilište, igralište, kampiralište*, ali je katkada značenje suženo samo na jednu točku: *ledište, rosište, talište, vrelište*.

Karakteristična je tvorba imenica sufiksom *-ik* od imenica za drvenaste biljke sa značenjem 'suma, nasad, voćnjak': *bagremik, borik, breskvik, brestik, brezik, bukvik, cerik, dudik, grabik, hrastik, ivik, jabučik, jelik, jošik, lipik, maslinik, šljivik, topolik, višnjik, vrbik...*

Posebne su i mnoge pojedinačne kao: *obrana, oklada, sudac, sutkinja...*

U izricanju zajedništva služi prefiks *su-*: *suautor, subaštinik, suborac, subrat, sudionik, sugovornik, sugrađanin, suključar, sukrivac, sumišljenik, sumještanin, sunarodnik, sunasljednik, suodgovornost, suoptuženik, suosnivač, supatnik, suplemenik, supotpis, suputnik, suradnik, suradnja, suslavitelj, sustanar, suučenic, suurednik, suvlasnik; suzvučje, sustolnik, sudobnik, susobnik* pa i *suglasnost...*

suodgovoran, suovisan, suvremen, suznačan...

glagoli: *suslaviti...*

U složenicama u značenju 'protivni, suprotni' rabi se *protu-*: *protudokaz, protuigrač, protujuriš, protukandidat, protumjera, protuotrov, protuprijedlog, protuprijetnja, proturaketa, proturazlog, protureformacija, protustranka, protuteža, protuvlada* (vlada u sjeni), *protuvrijednost...*

protuavionski, protudržavni, protugradni, protunarodni, protupravni, proturječan, protutenkovski, proturatni, protuzakonski, protuzarazni, protuzračni...

prefiks *do-*: *dočasnik, dogradonačelnik, doministar, ministrica, dopredsjednik, dopredstojnik, doprvak, dotajnik, dozapovjednik...*

U tvorbi pridjeva rabi se samo sufiks *-cat*: *bijel bjelcat, cijel cijelcat, gol golcat, jedini jedincat, nov novcat, sam samcat, zdrav zdravcat...*

Sufiksa *-ioni* danas nema u hrvatskome jeziku, čak ni u pridjeva s njime koji su postojali negdje do kraja 80. godina dvadesetoga godišta kao što je *koncentracioni*.

Sufiks *-ni* ima sustavnu raspodjelu i po njoj se razlikuje od sufiksa *-ski* (v. Babić, 2002.: 428. i drugdje) i po tome sustavu imamo: *autobusni, baletni, jezični, kolni, operetni, operni, porezni...*

Karakteristični su i pridjevi *ljetni, brbljav, kazneni* (čest u svezi *kazneni zakon*), *umjetni* i drugi. Po tvorbi kao cjelini hrvatski je književni jezik sasvim osebujan.

8. Sintaktičke posebnosti

Kao što je rečeno u oblicima, oni su samo izdvojeni dio sintakse pa bi se o nekima od njih moglo govoriti i u sintaksi, npr. uporaba futura I., kondicionala II.

U futuru I. prezent sa *da* ne može zamijeniti infinitiv: *sutra ćemo kopati...*

U hrvatskome je uporaba infinitiva veoma raznovrsna, što pokazuje Katičićeva Sintaksa u poglavlju Infinitivizacija, ali s obzirom na posebnosti trebalo bi ju posebno proučiti da bi se sa sigurnosti mogle donijeti određene tvrdnje. Da je veoma raznovrsna, pokazuju i ovakvi primjeri:

...kad me čuje pjevati (J. E. Tomić, Melita) - *Gle, čeznem poći u Rusiju...* (J. Vrkić, Strah od sjene) - *...stric Zvonko učio je roniti* (T. Ketig) - *Često je čula pripovijedati...* (J. Truhelka, Rascvjetana trešnja) - *Ja vode puštam teći kud ih je volja* (znan.) - *Jedva kao u magli vidjeh je doći.* (prev.)

Kondicional II. normalno je glagolsko vrijeme sa svojim mjestom u sustavu glagolskih oblika i sa svojim specifičnim značenjem, kako prikazuje Katičić, 2002.: 79. i 80. Evo nekoliko novijih primjera: *I juriš bi bio započeo da moj otac ne stignu.* (Nazor, Voda) - *Da se nije ubio, Glanz bi izvan svake sumnje bio otkrio neki svoj individualni način da se izrazi.* (Krlježa, Zastave) - *Da nas je tko čuo, bio bi pomislilo da lajemo jedan na drugog kao psi...* (Marinković, Ruke) - *Da me nisi, oče, u školu poslao, Davno bih se bio već oženio...* (D. Tadijanović, Bacam srce pod tuđe stopala) - *To bi bio učinio i bez prijatnje, jednog drugog dana kad bi mu se izdaja isplatila...* (Aralica, Psi u trgovištu) - *Mogu vam posvjedočiti da biste bili, kad bi bilo moguće, izvadili svoje oči da mi ih dadnete.* (Gal. 4, 15) - *Možda bi Leone bio za ostavku vlade i za formiranje nove, kad bi bio osjetio da postoje za to minimalne mogućnosti.* (publ.)

Ostale se sintaktičke posebnosti u hrvatskome književnome jeziku ističu samo kao težnje, nastojanja, a dolaze do izražaja u postotku koji je u hrvatskome književnome jeziku poseban, često vidljivo veći nego u drugim bliskim jezicima.

Relativno je čest slavenski je genitiv. Katičićevim primjerima (2002.: 144. i 145.) mogu se dodati i neki drugi:

Nikad, nikad ne će Frankopani zaboraviti Krka. (M. Nehajev, Vuci) - *Puščano zrno ne probija njegove kože.* (Đ. Sudeta, Mor) - *Ne volim ničijeg buđenja, kaže Miša.* (N. Simić, Braća i kumiri) - *...ne okrećući glave* (Kaleb, Poniženi grad) - *ne osjeća nikakva ponosa* (Isto) - *Napregnuo sam čula: u mraku iza kupova sijena nisam primjećivao micanja.* (S. Novak, Tvrdi grad)

Velika je atributna i predikatna uporaba neodređenih pridjeva:

On je velik, a ti si još malen. - ...bit će rata, i to jaka. U čitavu liku toga djeteta... - na neobičnu mjestu - u ružičastu jutarnjem suncu - oko okrupna nosa - mnogo sunčana vremena.

Enklitika teži da dođe na drugo mjesto, a nije rijetko i da rastavlja tijesno povezane sintagme:

U ovoj je rečenici sam u sebi našao laskanja. (Kaleb) - *Sunčeve se zrake povuku iz verande...* (Kaleb, Poniženi grad) - *Gornja mi se polutka glave oslobodila...* (Sl. Novak, Tvrdi grad)

Često dolazi između imena i prezimena: *Vladimir te je Klisić ipak vidio!* (S. Kolar, Ili jesmo ili nismo) - *Edo me Murtić...* (I. Kušan), čak i u publicističkome stilu: *Vinko me Barišić smijenio...*

Normativna je odredba po kojoj prijedlog *k* dolazi za oznaku cilja kretanja, *idem k liječniku*, prilog *kamo* cilj kretanja (*kamo ideš, u Černomerec*), a *kuda* smjer kretanja (*kuda ideš, Gundulićevom, Ilicom*), tipična uporaba prijedloga *u*: *Idem u Zagreb*, rijetko *za*, norma ne dopušta: *Idem za Zagreb*, drugo je namjena: *Vlak za Vukovar*. Nezavisno upitne rečenice golemom većinom, i do 80 posto počinju glagolom i česticom *li*: *Znaš li? - Hoću li ju ikada pronaći? - Je li to točno?*

9. Leksičke posebnosti

Najbrojnije su leksičke posebnosti. Prema vrsti teksta ima ih oko 10 do 20 posto, ali je njih najteže uopćiti i ukratko ih prikazati kao cjelinu.

Često hrvatski ima domaću i stranu riječ s različitim vrijednostima:

a) s izrazitom ili većom prevlašću domaće:

časnik (oficir), glasnogovornik (portparol), ljekarna (apoteka), isusovac (jezuit), glasovir (klavir), glazba, glazbalo, glazbenik (muzika, muzički instrument, muzičar), ljestvica (skala), mirovina (penzija), skladba, skladatelj (kompozicija,

kompozitor, razina, raz (nivo), razvojačenje (demilitarizacija), sjenilo (abažur), vojarna (kasarna), umirovljenik (pensioner), oporba (opozicija), pločnik (trotoar), povjerenstvo (komisija), pristojba (taksa), stranka (partija), stupanj, stupanjski, drugostupanjski, sustav (sistem), suživot (koegzistencija), tajnik (sekretar), tisak (štampa), tvrtka (firma), veleposlanik (ambasador), veleposlanstvo (ambasada), zapovjednik (komandant), zrakoplov (avion), zrakoplovstvo (avijacija)...

- b) podjednako obje: *dijafragma - ošit, generacija, naraštaj (pokoljenje), efikasan - uspješan, djelotvoran, kovina - metal, destinacija - odredište, perivoj - park, naklada (tiraža), uzletište, zračna luka (aerodrom)*
- c) s prevlašću strane: *genij - veleum, gips - sadra, gnjeteo - fazan, element - počelo, haiku - pjesmičak, kristal - ledac, telefon - brzoglas, televizija - dalekovidnica*
- d) domaće i strane s različitim vrijednošću: *barjak - zastava - stijeg, zbor - kor.*

Od velikoga broja glagola na *-irati*, oko 1 000, pretežna je većina svojstvena samo hrvatskomu književnomu jeziku: *komponirati, nominirati, organizirati, stimulirati.*

Glavninom su to preuzeti glagoli, a mnogi među njima imaju i tvorbene odnose kao *apel > apelirati, bojkot > bojkotirati, demanti > demantirati, garant > garantirati, interes > interesirati, kandidat < kandidirati, kibic > kibicirati, komanda > komandirati, kontrola > kontrolirati, motiv > motivirati, projekt > projektirati, protest > protestirati, trijumf > trijumfirati...* pa bi se mogli svrstati i u poglavlje tvorbenih posebnosti.

Ostalih leksičkih ima na tisuće, najmanje oko pet tisuća općega ili općenitijega rječnika i po rječničkom je sastavu hrvatski književni jezik jedinstven jezik. Od njih ovdje navodim samo neke kao podsjetnik:

pojedinačne riječi i one s njima povezane: *brijač (čovjek koji brije), britva (brijači nož), draguljar, draguljarnica, gnojnica, grah, gripa, gruda, istražitelj, izvješće, kalež, kazalište, klijet, kolnik, kolodvor, konobar, krijesnica, krumpir, kukac, kutomjer, lihva, lončar, lončarstvo (lončarija), mramor, mrkva, nazočan, nazočiti, neboder, odgojiti, osa, otok, ovrha, ovrhovoditelj, plin, plinara, povećalo, putovnica, rublje, satnik, satnija, sirutka, spužva, stroj, strojnica, tanjur, tisuća, tjedan, tjedni, tjednik, tlakomjer, točka, točan, točno, trokut, sveučilište, veleučilište, tisuća, urota, uš, uzduh, veža, vlak, vrhnje, zadušnica, znanost, Židov, Židovka, židovski, žohar...*

Riječi *župan* i *županija* žive su riječi hrvatskoga jezika jer se Hrvatska danas dijeli na županije i bira župane.

Posebnost prema drugim bliskosrodnim jugoistočnim jezicima dolazi do izražaja u nazivu kontinenta *Europa*, etnika *Euroljanin, Euroljanka*, pridjeva *europski*, novčane jedinice *euro*, zatim europskih država:

Cipar, Nizozemska, Portugal, Rumunjska, Švicarska, izvaneuropskih:

Armenija, Afganistan, Bjelokosna Obala (Obala Bjelokosti), Perzija, Maršalovi Otoci, Sjeverni Marijanski Otoci, Solomonovi Otoci (Salomonski Otoci), Venecu-ela.

Oko 250 riječi grčkoga i latinskoga podrijetla prema latinskome *-ium* imaju u hrvatskome *-ij*: *akvarij, aluminij, barij, helij, kolegij, krematorij, kriterij, milenij, moratorij, preludij, sanatorij...*

10. Stilske posebnosti

Sva posebna obilježja daju osobite stilske vrijednosti cjelini hrvatskoga književnoga jezika, a i većina onih koja se mogu naći i u drugim bliskosrodnim jezicima, u hrvatskome imaju posebne stilske vrijednosti. Petar je Guberina ustvrdio, a Antun Barac prihvatio tvrdnju: *U jeziku nema sinonima*; ono što je na prvi pogled sinonimno, po svojim je stilskim vrijednostima različito.

Hrvati imaju za isti pojam dvije riječi: *svjetiljka* i *lampa*, ali ih ne rabe ravnopravno, svjetiljka je stilski neutralna riječ ili stilski posebno birana, poznata je veza *plinska svjetiljka*, a *lampa* osim svoga posebnoga značenja (lampa u televizoru kad su bili takvi televizori) ili stilski obilježena, najčešće lokalnom uporabom: *Gori lampa nasrid Vinkovaca*.

Hrvati imaju i *odvjetnik* i *advokat*, ali im ne daju iste vrijednosti, odvjetnik je stilski neutralna riječ, a advokat stilski obilježena kao tuđica i advokat lakše prima prenesena u značenju (*fiškal*), a u crkvenom jeziku za Majku Božju može se uporabiti samo *odvjetnica* (*Svrni, dakle odvjetnice naša*), nikako ne bi išlo *advokatice* ili *advokatkinjo naša*.

Juha je stilski neutralna riječ za tu vrstu jela, a *čorba* za lošije vrste juha ili stilski obilježene, bezmesna gusta juha i sl. U operi Ero s onoga svijeta slušamo: *Iskipjet će ti čorba! Čorba! Čorba!*

Hrvati imaju *križ* i *krst*, ali te riječi i tvorenice od njih imaju različitu raspodjelu. Slično vrijedi za *kruh* i *hljeb*, ali s veoma karakterističnom semantičkom i stilističkom raspodjelom. Tako i za *željezo* i *gvožđe*.

Dvije riječi *obrt* i *zanat*, kao *obrtnik* i *zanatlija* nisu potpune istoznačnice. *Majstor svoga zanata* ne može se reći s obrtnik.

Hrvati imaju riječi *plaća* i *plata*, ali je *plaća* stilski neutralna riječ, a *plata* zastarjela, i poetizam, svako je ljeto slušamo na otvorenju dubrovačkoga ljetnoga festivala:

*Sva srebra, sva zlata, svi ljudski životi
ne mogu biti plata tvoj čistoj ljepoti!*

Hrvati razlikuju *rezati* (vukući nožem, pilom naprijed-nazad) i *sjeći* (udarajući uglavnom sjekirom), ali se može i nožem sjeći, sjeckati, ako se njime udara, uz složen odnos prenesenih značenja.

Za takva je raspravljanja važno razlikovati pojmove suvremenoga jezikoslovlja: sinkronija (istodobnost) i dijakronija (raznodobnost). Iako sinkronija ne znači isto što i suvremeno stanje, za ovakva raspravljanja važno je odrediti suvremeno stanje, što njemu pripada, a što ne pripada jer ako to ne uzmemo u obzir, onda se možemo lako izgubiti u zaključcima, možemo doći do svakakvih zaključaka. Ima onih koji pobijaju posebnost hrvatskih naziva za mjesece jer da ih je rabio Stevan Nemanja.²

Hrvatske su riječi *otadžbina, drum, talas, tanjir, srećan...*, ali su se rabile do 20. stoljeća, a imenice na *-ista*, glagoli na *-ovati* kao *citovati, dekretovati, kritikovati, polemizovati* u 19. stoljeću i na početku 20., ali danas ne pripadaju suvremenom stanju, nisu više riječi suvremenoga hrvatskoga jezika, danas su zastarjele.

11. Spremnost za tvorbu i prihvaćanje novih riječi

Stalna težnja hrvatskoga jezika za jezičnom čistoćom, zatim u tome smislu djelovanje Bogoslava Šuleka i njegovih nastavljača stvorilo je u hrvatskom jeziku osjećaj po kojem se za zadovoljavanje jezičnih potreba najprije potraže u samom jeziku, a ako ih nema, onda se iskušaju tvorbene mogućnosti, a ako se i tu ne mogu zadovoljiti, tek tada se poseže za tuđicom, i to pod uvjetom ako se može prilagoditi sustavu hrvatskoga jezika.³

Tako smo dobili i dobro su prihvaćene: *dlanovnik* (vrsta računala), *limunika* (grapefruit, grejp, grejpfrut), *sučelje* (interface, interfejs), *računalo* (computer, kompjutor), *uspješnica* (hit, bestseller), *premosnica* (bypass, bajpas), *srčani stimulator* (pacemaker, pejsmejker), *uspornik* (ležeći policajac)...

Manje su prihvaćene, ali su zanimljive kao pokušaj: *kopnica* za AIDS (AIDS je neprihvatljiv, zato se širi francuska kratica sida), *preglednik* (web ~), *srčanik* (pacemaker), *plućnica* (SARS), *suosnik* (koaksialni kabel), *zastornica* (karniša)...

I stotine drugih jedva primjetljivih, koje nastaju prigodno i mogli bismo ih zvati prigodnice. Neke će od njih ostati trajno, kao *balonijada, bukobran, gastropis, golfište, hodnja, mikrovalka, nazočnik, oporaba (reciklaža), oporabiti, oporabitelj, razročiti (supr. oročiti), ribolovnica* (ribolovna dozvola), *suvenirnica, tartufarstvo, tunelarina, uhidbenica, uskrsnica* (dodatak za Uskrs, kao božićnica za Božić), *veletržnica, zmajada*...

Svaki mjesec nastaje bar koja stotina novih riječi pa evo kratkoga izbora iz popisa onih što su prigodice potvrđene, prvenstveno u posljednjih deset godina:

imenice: *bajkopisac, bjelčuga, čarteraš, čokoladar, čokoljubac, dehrvatizacija, deustažizacija, dostavnjak* (dostavni auto), *dvorotka* (smokva), *estradnjak, fantomka*

² Tu sam tvrdnju čuo, ali ni uz posebno traženje nisam našao potvrdu za to.

³ Lijepih misli u tome pogledu možemo naći u članku Boras-László, 2007.

(maska), *glazboljubac*, *istospolac*, *izron*, *javnik* (javni djelatnik), *knjigorast*, *kotlurina*, *kratkış* (kratki film), *kravatelj*, *kreditčina*, *kunićevina*, *kupinjak* (kupinovo vino), *leđaš* (plivač), *mačurlija* (mačka i mačići), *mamikuna*, *milijunčić*, *močvarište*, *multinacionalka*, *niskokrilac*, *niskopodac* (niskopodni tramvaj), *osedravanje*, *olujnica* (spomenica za Oluju), *osnaživač*, *otresak*, *partizančuga*, *pčelomrzac*, *petojezičnik* (petojezični rječnik), *pogrebništvo*, *uporabnik*, *poslovnjak*, *pragmaz*, *prakolijevka*, *pramajmun*, *pramedvjed*, *praovca*, *prariba*, *praštakor*, *pravuk* (s Aljaske, arheološki), *prazavičaj*, *pismohranac*, *prilagodnik* (adapter), *privjesnica* (cedulja uz dar), *prebrisak* (palimpsest), *propelerac* (zrakoplov), *pužodrom*, *radoljub* (radoholičar), *rasadničarstvo*, *redomat*, *robotica* (ženski robot), *rotirka* (svjetiljka na policijskim kolima), *salamijada*, *samomjerač* (samomjerni tlakomjer), *sebedarje*, *silaznik* (silazni rub), *sjenaža* (krma), *snovolovka* (film), *Solanija* (država koju je stvorio J. Solana), *srakotrk* (u Samoboru), *srećonoša* (dimnjačar), *susprega*, *sveznik* (za connectivum), *stripoljubac*, *šafranište*, *šatoroš*, *šetnica* (staza), *šibar* (onaj koji šiba), *škologradnja*, *tartufar*, *tihogovornik*, *tišinčuga*, *tortokradica*, *trečar* (član trećega reda), *trešnjoljubac*, *troskokašica*, *truležnica* (gljiva), *ublaženica* (eufemizam), *ušutkarina*, *utorkaši* (okupljači utorkom), *uzgajivačnica* (~ prepelica), *veznjak* (vezni igrač), *videostvaralaštvo*, *višeženja*, *vodonosnik* (vodonosni sloj), *vuzmenka* (uskrsni krijes), *zvukoterapija*, *žabodrom* ...

glagoli: *biciklirati*, *grafitirati*, *iscipelariti*, *isposavjetovati se*, *kipariti*, *kruhorčiti*, *nadroktati*, *njihkati*, *oradostiti*, *oslojiti*, *ubunariti*, *ukoroviti*, *uplesati*, *uprihodovati*, *užabokrečiti*, *vitičiti se*, *zamočvariti*, *zanoktati*, *zgubidaniti*...

pridjevi: *brozni*, *brzopružni* (~a mreža), *četnolik*, *dubokomorski*, *dugocijevni*, *konzumistički*, *postupkovni*, *podatkovni* (~ čip), *predolujni*, *tmoran*, *urotni*...

12. Posebnosti kao cjelina

U nabranjanju hrvatskih jezičnih posebnosti mogla se potkrasti koja što ju ima i koji drugi jezik, a to nimalo ne utječe na cjelinu posebnosti. Sve su dosad nabrojene posebnosti povezane u cjelinu, u sustav, tj. ako je odabrana jedna od njih, odmah s njom dolaze i sve druge posebnosti jer su s njom povezane sa *i -i*, tj. s izborom jedne povezane i druge posebnosti, npr. ako *točan*, onda i *općina*, i *kemija*..., tj. čim se susretnemo s jednom od njih, odmah znademo da je hrvatski jezik posrijedi.

Kad se, npr., na radiju ili televiziji čuje:

Sada je točno pet sati,

onda se zna da je to hrvatski jezik i da će doći *mlijeko*, *bilješka*, *juha*, *netko*, *opći*, *kršten*, *kemija*, *činovnik*, *Cigo*, *suučenic*, *protuotrov*, *deportirati*, *siječanj*, *časnik*, *glazba*, *skladatelj*, *kazalište*, *sveučilište*...

Kad se kaže da je *Europa* ili *euro* posebnost hrvatskoga književnoga jezika, onda se razumije da nije talijanskoga jer je on isključen po jednom od prijašnjih,

općenitijih kriterija. Hrvatski je jezik određen svojom jasnom normom, uporabnom i kodificiranom, a norma je ono bitno po čemu su književni jezici određeni i po čemu se razlikuju.

13. Razumljivost nije kriterij za istost, istovjetnost jezika

Unatoč takvim posebnostima neki navode razumljivost kao jedan od kriterija za istost, istovjetnost, identičnost bliskosrodnih jezika. Razumljivost je veoma uvjetna kategorija. Slavenski su jezici međusobno bliski jezici i prilično se lako razumiju, posebno neki kao slovenski i hrvatski, slovački i češki; makedonski i bugarski, ali i kad je razumljivost u pitanju, ona nije jednostavna kako neki misle. Ni najbliži se jezici ne mogu razumjeti na svim razinama bez velikih teškoća i bez posebnoga učenja.

Sasvim je razumljivo da Hrvati lako ne razumiju češki i poljski već zbog glasovnoga sastava. Već je spomenuto da ti jezici imaju narodne nazive za mjesece kao i hrvatski, ali tako različite da većinu njihovih naziva Hrvati ne će razumjeti (npr. češki *únor*), a i kad prepoznaju koji kao *listopad*, prevarit će se u razumijevanju jer je on u češkom i poljskome novembar, a u hrvatskome oktobar.

Sa slovenskima ima mnogo više sličnosti već zbog hrvatskoga kajkavskoga narječja koje je znatno bliže slovenskomu književnomu jeziku, i Hrvati će s malo napora vrlo brzo naučiti slovenski, ili obratno, jer hrvatski i slovenski imaju dosta zajedničkih obilježja. Ako uzmemo nazive za kemijska počela (elemente), onda se od 104 počela sa slovenskim razlikuje u šest: baker, kositer, nikelj, ogljik, železo, živo srebro, jedan uz isti lik ima i dvostrukost, bizmut i bismut, jedan se razlikuje u pisanome obliku, einsteinij (izg. i hrv. ajnštajnij), pa bi se uz te razlike Hrvati i Slovenci mogli sporazumijevati, ali ne glatko, a posebno kad znamo da uz iste riječi ima mnoštvo onih koje Hrvati ne će razumjeti: *apa* (otac), *blazen* (lud), *čevelj* (cipela), *ločiti* (razlikovati), *premog* (ugljen), *tovarna* (tvornica), *zala* (lijepa)... Kad Hrvati čuju *gorak čaj*, pomislit će da to razumiju, a ne razumiju jer to u hrvatskome znači *topao, vruć čaj*...

Kad su hrvatski i slovenski jezik po nekim kriterijima određeni kao posebni južnoslavenski jezici, tada za tu odredbu malo znače zajednička obilježja, npr.: *cesta*, *čaj*, *nogomet*, *nogometaš*, *nogometaški*, *nogometni*, *post*, *postelja*..., jer se i one nalaze u različitom surječju (od *cesta* su već pridjevi različiti, slov. *cestni*, hrv. *cestovni*). I kad su slovenske jedinice iste s hrvatskima, to olakšava učenje slovenskoga jezika, a što su uklopljena su u drugi sustav, to je slovenski jezik kao cjelina nerazumljiv Hrvatima ako ga posebno ne nauče. Obično se slovenski i ne navodi kao razumljiv Hrvatima, ali se navodi srpski. Razlika tu ima manje, ali je uz njihov broj važan i njihov karakter, stilske vrijednosti i dr.

Što se samih razlika tiče, one zavise od toga kako ih računamo.

Usporedba s nazivima za kemijska počela pokazuje da je od 104 počela 70 različitih, Hrvati imaju *-ij* (aluminij, americij, barij...), a Srbi *-ijum* (aluminijum, americijum, barijum...), ukupno 62 takve razlike, i još je osam hrvatskih posebnih: dušik, kisik, klor, kositar, krom, ugljik, vodik, željezo, dakle 67 posto razlika, ali unatoč tomu vjerojatno ni jedna ne će zadavati teškoće u sporazumijevanju.

Ali kad uzmemo nazive za mjesece, njih ima samo po dvanaest, sporazumijevanje će biti već znatno teže. Hrvati imaju domaće nazive za mjesece: *siječanj, veljača, ožujak, travanj, svibanj, lipanj, srpanj, kolovoz, rujana, listopad, studeni, prosinac*, a Srbi međunarodne, *januar, februar, mart...* Razlika je dakle 100 postotna. Zbog poznavanja stranih jezika Hrvati ne će imati većih teškoća u razumijevanju srpskih, osim možda s nazivima *juni, juli*, a Srbi će imati velikih teškoća sa svima hrvatskima jer se njima ne služe.

Posebnu će vrstu nesporazuma stvarati riječi u kojima je u hrvatskome i srpskome označitelj isti, a označenik različit:

označitelj	označenik	
	hrvatski	srpski
kolovoz	august	kolnik
naučnik	šegrt	učenjaka, znanstvenik
odojče	prase	dojenče
poručiti	poslati poruku	naručiti
predstava	priredba	predodžba
tečnost	ukusnost	tekućina
slovenski	slovenski	slavenski
ukus	smisao za lijepo	osjećaj jela u ustima
zapušiti	početi pušiti	začepiti
zapušen	zadimljen pušenjem	začepljen
čigra	vrsta ptice	1. zvrk, 2. vrsta ptice
igra	igra	igra, ples
kmet	feudalni seljak	feudalni seljak, seoski poglavar, seoski sudac
lokal	poslovna prostorija	1. kućni (telefon), 2. kućni broj, 3. poslovna prostorija
nedjelja	dan u tjednu	dan u tjednu, tjedan

označitelj	označenik	
	hrvatski	srpski
pečurka	vrsta gljive	gljiva i vrsta gljiva
sedmica	tjedan, ono što je označeno brojkom sedam	1. sedam dana, 2. ono što je označeno brojem, brojkom sedam, 3. spomen koji se daje sedam dana poslije smrti, 4. veliki tjedan, 5. velika ili strasna nedjelja ⁴
svetiti	posvećivati	posvećivati i osvećivati

Slično vrijedi i za srpske dvoznačne riječi čija su značenja u hrvatskome drugačije raspoređena:

Pridjev *tečan* u srpskome znači tekući, hrv. ukusan, Hrvati su preuzeli u značenju gladak (govori tečno) jer nisu znali da on u srpskome znači tekući.

Srpska riječ *magnovenje* ‘čas, trenutak’ od istoga korijena kao i mig, u hrvatski je iz srpskoga ušla u značenju ‘omaglica, nesvjestica’ jer ju Hrvati nisu razumjeli, pa su ju preuzeli prema glasovnome sastavu. Rečenica *Zabio je gol u magnovenju*, Srbima znači ‘u trenutku’, a Hrvatima ‘da ni sam nije bio svjestan’.

Od velikoga broja srpskih riječi koje Hrvati ne će razumjeti, navest ću za primjer 100 izrazitijih, uzetih uglavnom iz pet novijih srpskih romana i NIN-a:

bajat, baldisati, bašibozluk, beslovesan, boranija (posebno: *sitna boranija*), *bulka, časni post, činija, čioda, čitulja, damar, đubretar, đubretarac, gugutka, gundevalj, jarma, jednačina, jednosušan, kamilavka, kengur, keva, kljusa, kolmovati, kraba, lisnik, litija, ljuspa, marifetluk, memljiv, merdevine, meropah*, (*gen. meropha, mn. meropsi*), *mirski, moštanica, nafora (navora), namćor, neprikosnoven, neumitan, nipodaštavati, oblanda, ovaplotiti, perorez, pozdriv, podvižnik, predubeđenje, preispoljni, prevashodan, prilježan, prokazati, prokažen, ragastov, ratosiljati, razuđenost, ražalovati, rendati, riškati, roviškati, roždanik, santrač, skamija, skrajnut, skrama, snishodljiv, sopstven, Sretenje, strugara, suklata, sulundar, sunđer, svitac, šargarepa, šašoljiti, šatula, takuša, taličan, talpa, teget, teslimiti, tikvara, tipik, tropar, trotinet, ubedljiv, ubeđenje, uobrazilja, upražnjavati, uštogljiti se, uštogljen*,

⁴ Hrvati za 1. i 4. značenje imaju posebnu riječ, 1. tjedan, za 3. značenje ni sadržaja nemaju. Slično je za *nedelja*, u srp. znači razdoblje od jednoga dana i sedam dana, a Velika ili Strasna nedjelja, Hrvatima je Veliki tjedan.

vajni, vakela, vedlo, venjak, vispren, vodolija, volšeban, zamajavati, zaptiv, zaptiven, zaveštati, zembilj, zvanični(k)...

Jedna studentica prepoznala je od njih petnaest, a jedan osmoškolac deset.

Iako je međusobna razumljivost hrvatskoga i srpskoga prilično velika, iako su nerazumijevanja manja, ipak ih ima, i to takvih čije posljedice mogu nanijeti i milijunske štete (primjere nije teško naći). Ni dok smo živjeli u istoj državi, razumljivost nije bila potpuna, iako su Srbi uzeli u svoj opći književni dvadesetak hrvatskih riječi, a Hrvati pedesetak srpskih, dakle ne toliko da bi to bitno utjecalo na razumijevanje u mnogim prilikama, a sada kad živimo u razdvojenim državama, razumljivost je sve manja. Novi naraštaji ne razumiju mnogo onoga što smo mi još razumjeli, npr. *beočug, kondir, parče, paramparče, paramparčad...*, pogotovu što smo od vremena hrvatske slobode vratili mnoge hrvatske riječi Srbima nerazumljive, kao *veleposlanik, veleposlanstvo, satnik...*

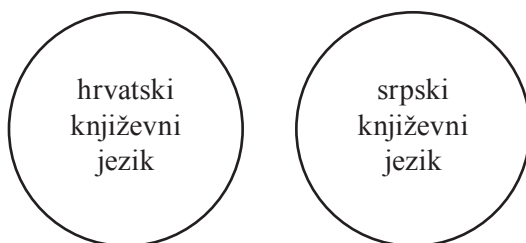
Može se reći da gotovo ni jedan Hrvat ne razumije sve riječi hrvatskoga jezika, ali je njihovo učenje sustavno nešto drugo. Kad Hrvat uči nepoznate riječi hrvatskoga jezika, onda proširuje i produbljuje svoje znanje svoga jezika, a kad uči nepoznate koje ne pripadaju njegovu jeziku, onda uči drugi jezik, najčešće kako se to što već zna, kaže na drugome jeziku, npr. kad Hrvat susretne prvi put u Pavličićevu romanu *Vukovarski spomenar* riječ *orasnica* (*U Adici je tada bilo licitarskih srdaca, oblizala i orasnica...*), pretpostavlja da to znači nešto s orasima, ali ako ne zna što konkretno i ne nađe ni u jednom rječniku i pita autora i on mu kaže da su to pločice od kandirana šećera s orasima, onda je naučio nešto novo o hrvatskome jeziku, a kad u Ćosićevu romanu *Vreme smrti* sretne riječ *ragastov* i ne zna što to znači i sazna da je to u hrvatskome dovratnik, onda je saznao što je već znao samo kako se to kaže u drugom jeziku.

14. Identičnost ili različitost

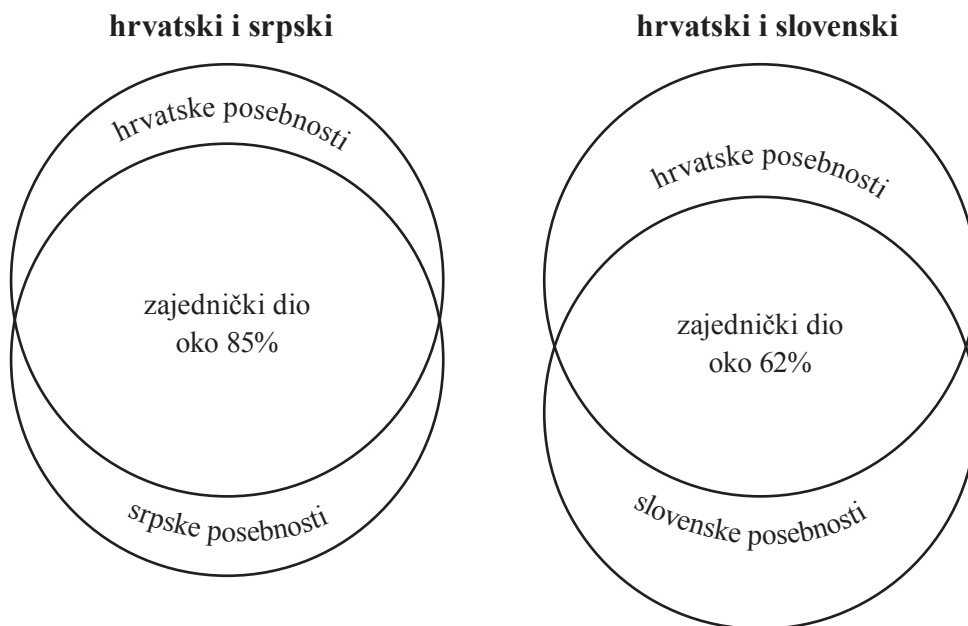
Kao što je rečeno u početku, književni se jezici razlikuju svojim glasovima, svojom gramatikom, leksičkim sastavom i stilskim vrijednostima, a te su osobine za književni jezik dane najbolje u normi, uporabnoj ili kodificiranoj. Po svojoj je normi hrvatski književni određen kao poseban jezik i to u mjeri koja nipošto nije i ne može biti zanemariva.

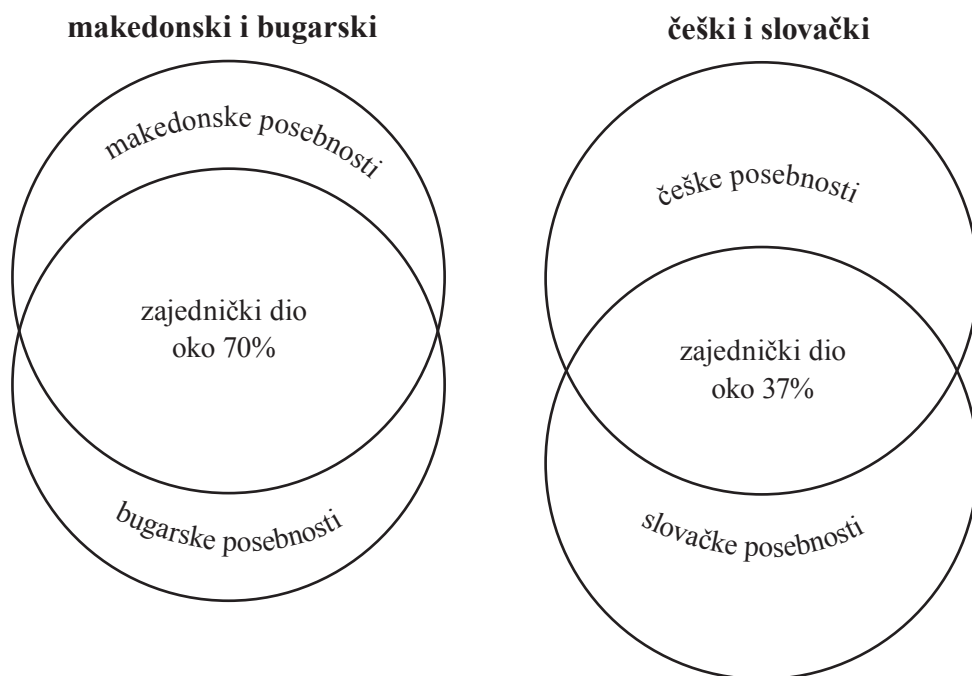
Mnogi i od onih oni koji su priznavali hrvatske i srpske razlike, jer su to činjenice koje se ne mogu nijekati, rekli su da su te razlike nevažne. A o istosti hrvatskoga i srpskoga jezika može se govoriti samo pod uvjetom da se zanemari veliko mnoštvo pojedinosti. Zato je najprije važno istaći načelno određenje: ako se neki jezici razlikuju samo po jednoj osobini, onda su to različiti jezici. Dakako u praktičnom smislu ta se jedna razlika može zanemariti, ali ovo veliko mnoštvo koje je navedeno, nipošto se ne može zanemariti.

Govoreći u poredbama, poredba s blizancima čini mi se veoma slikovitom i uvjerljivom. Netko je rekao da blizanci nisu manje ljudi od drugih i da nemaju manje ljudskih prava pa čak i kad su jednojajčani blizanci s mnogo istovjetnih sličnosti. Zato se hrvatski i srpski moraju prikazivati kao odvojeni krugovi:

Drugo je kad se prikazuju srodnosti, sličnosti pojedinih jezika. Svi srodni jezici imaju jedan zajednički dio, razlika je samo u tome što je zajednički dio manji kod jezika koji pripadaju različitim porodicama, npr. romanskoj i germanskoj, a veći je kod jezika koji pripadaju istoj porodici, npr. slavenskoj. Za neke slavenske jezike taj je zajednički dio velik, to veći što su jezici bliskosrodniji, npr. otprilike ovako:

Teškoća je u takvu promatranju što dosad bliske jezike nismo navikli tako promatrati pa imamo malo studija u tome smislu, ako ih uopće imamo. Na pitanje koliko i kako se razlikuju makedonski i bugarski jezik, mnogima je makedonistima i bugaristima bilo teško odgovoriti. Po Swadeshovu popisu hrvatski i slovenski razlikuju se oko 38 posto, ali mi se čini da Swadeshov popis za te svrhe nije pogodan pa sam odnos bugarski - makedonski dao po slobodnoj procjeni, a odnos češkoga i slovačkoga u savjetovanju s jednom Slovakinjom.

Ovdje valja napomenuti da postotak razlika ne mora biti razmjernan razumljivosti, tj. ne mora vrijediti pravilo: što veći postotak razlika - manja razumljivost, jer ona ne zavisi samo od postotka nego od vrste razlika, jesu li one na glasovnoj, obličnoj, sintaktičkoj ili na leksičkoj razini, ako su na glasovnoj ili leksičkoj, onda na kakvoj.

15. Pravni položaj hrvatskoga književnoga jezika

Hrvatski književni jezik kao naziv za poseban jezik više ne bi trebao biti sporan, a još manje njegov pravni, politički status. Neki to ne razumiju i misle, među njima i neki strani slavisti, da je hrvatski književni jezik zbog sličnosti sa srpskim isti, identičan, a koliko nije da je hrvatski nastao 1991. stvaranjem slobodne Hrvatske.

Među slavistima možemo spomenuti Amerikanca Greenberga, Nijemca Oschliesa, Danca Heininga Mercka. O Grenebergovu i Oschliesovu shvaćanju smo rekli svoju ocjenu (zbornik 2008. i Grčević, 2007.), a što se tiče shvaćanja H. Mercka nakon ocjene prve dvojice, onoga što je rečeno u ovom članku, posebno u 12. poglavlju (Razumljivost nije kriterij za istost, istovjetnost jezika) dovoljno je navesti njegove riječi da se vidi koliko je u krivu:

„Sada je bosanski-hrvatski-srpski (BKS), što je po mome mišljenju izuzetno glupo. Sistemski gledano radi se o jednom jeziku, jer je gramatička struktura potpuno ista; genetski je reč o jednom jeziku, jer je njegova osnova novoštokavsko narečje; i u komunikativnom smislu to je jedan jezik jer je međusobna razumljivost potpuna. Srpskohrvatski je ono što se u lingvističkoj nauci naziva policentričnim jezikom - kao što je engleski, francuski, nemački...“ (Nikolić, 2009.)

Kad tako nestručno govore stručnjaci jezikoslovci, ne treba se čuditi neupućenim političarima kad govore o hrvatskome i srpskome jeziku, kao što je Francuz Nikolas Sarkozy, Englez Charles Tannock i drugi (Babić, 2009. b), ali se treba čuditi zaključku Haaškoga suda. Odluku da odbije zahtjev Vojislava Šešelja da mu se spisi dostavljaju na srpskome jeziku, Haaški je sud odbio s ovim obrazloženjem:

»...inzistiranje optuženoga za postojanju srpskoga kao posebnoga jezika nema realnu podlogu. U jezikoslovnome smislu srpskohrvatski jezik ne može se razdvojiti na dva ili više jezika. Iako nacionalisti kao što je optuženi mogu inzistirati na uporabi „srpskoga“ ili „hrvatskoga“ ili „bosanskoga“ jezika, to su samo različite oznake koje se daju istomu članu južnoslavenskoga ogranka indoeuropske porodice jezika. Razlike u pisanju, sintaksi i izgovoru nisu dovoljno značajne da bi se „srpski“, „hrvatski“ i „bosanski“ smatrali kao odvojeni jezici. Svaka eventualna autonomija koja zaista postoji između tih takozvanih „različitih jezika“, potječe iz ideoloških i političkih vrijednosti koje su, sa znanstvenoga, jezikoslovnoga stajalište, bezvrijedne.« (Grčević, 2008.)

Pojedini se slavisti, političari pa i obični ljudi smiju varati, to ide na račun njihova stručnoga znanja i kulturne obaviještenosti, ali se sud ne bi smio varati jer je njegova osnovna dužnost utvrditi istinu, ali je Haaškomu sudu politička usmjerenost važnija od činjenica.

Valja naglasiti da kad je o hrvatskome književnome jeziku riječ, onda politička dimenzija ima u njemu važnu ulogu jer se s političkim promjena i on mijenjao, katkada i jače, ali nikada tako da je izgubio svoju bit i svoju posebnost pa ni u komunističkome razdoblju. On je i u tome razdoblju bio pravno, politički i sadržajno uvijek priznat kao poseban jezik, od samih početaka do kraja toga razdoblja. Istakao sam to u više članaka, posebno u dva (Babić 1968. i 2009. c) jer je za komunističke vladavine uvijek isticana njegova ustavna i praktična ravnopravnost sa srpskim jezikom. To načelo pravno nije nikada bilo opovrnuto, pa ni nakon Deklaracije,

kad su unitaristička nastojanja dobila posebnu oštrinu. 24. lipnja 1968. u Saveznoj konferenciji SSRNJ, Sekciji za međurepubličku suradnju i međunacionalne odnose održana je rasprava o pravnoj i praktičnoj ravnopravnosti jezika i pisama naroda Jugoslavije. U pripremnom tekstu jasno piše:

»Dosledno primenjivanje ustavnog načela o ravnopravnosti jezika pretpostavka je ostvarivanja samoupravnih prava svakog radnog čoveka.«

(...) »Politika i društvena praksa - da narodi i radni ljudi u Federaciji ostvaruju svoja suvremena prava koja su izraz zajedničkih interesa, mora da važi i za pitanja ravnopravnosti jezika i pisama.« (Jezik, 1968.)

Važno je ovdje još naglasiti da i u vrijeme kad su hrvatski jezikoslovci bili prisiljeni, u preddeklaracijsko i poslijedeklaracijsko doba, iz političkih razloga govoriti o varijantama, oni su već tada za hrvatski jezik i kao varijantu tražili sva ona prava koja imaju i drugi književni jezici.

To načelo jasno su isticali mnogi, posebno ga je izrekao prof. Brozović na Petom slavističkom kongresu u Sarajevu 1965. i iste godine objavio u Jeziku:

»Praktički i pravno, varijanta standardnog jezika funkcionira za narod koji je upotrebljava isto kao što funkcionira nacionalno homogen standardni jezik za narod koji se njime služi.« i »Ponavljam da su varijante za Hrvate i Srbe isto ono što su za Makedonce i Slovence njihovi jezici, naravno u funkcionalnome, a ne u lingvističkom smislu.« (Brozović, 1965.: 35. i 41.)

Kad smo dakle u vrijeme dok smo morali govoriti da je hrvatski književni jezik samo varijanta srpskohrvatskoga, tražili njegovu ravnopravnost sa svima drugima jezicima, s punim pravom to možemo tražiti danas kad je jasno da je hrvatski književni jezik i lingvistički poseban jezik kakvoga na svijetu više nema, a službeno je priznat u Ustavu Republike Hrvatske.

Literatura⁵

- Babić, Stjepan, 1963., O odnosu samoglasnika u staroslavenskom i hrvatskosrpskom književnom jeziku, Radovi Zavoda za slavensku filologiju, knj. V., Zagreb.
- Babić, Stjepan, 1968., U lingvistici znanstvenost, u politici ravnopravnost, Jezik, XVI, str. 52. – 60.
- Babić, Stjepan, 1981., Sustav u mocijskoj tvorbi u suvremenom hrvatskom književnom jeziku, u zborniku Slavica Helvetica, Bern, Frankfurt am Main, Las Vegas i u knjizi Hrvatski jučer i danas, Zagreb, 1995.

⁵ U Literaturi su navedena ona djela kojima se autor služio za pisanje ovoga članka, što nije dovoljno za cjelinu teme, ali u pojedinim djelima ima obilno navedene literature koja se može smatrati cjelinom za problematiku o kojoj se ovdje raspravlja.

- Babić, Stjepan, 2002., Tvorba riječi, treće, poboljšano izdanje, Zagreb
- Babić, Stjepan, 2004., Hrvanja hrvatskoga, Zagreb
- Babić, Stjepan, 2009 a, Brozovićeve borbe za normiranje i priznavanje hrvatskih naglasaka, Zadarski filološki dani - Zbornik radova, Zadar, str. 387. – 396.
- Babić, Stjepan, 2009. b, Hrvatski jezik i Europska Unija, Jezik, LVI, Zagreb, str. 34. – 35.
- Babić, Stjepan, 2009. c, Hrvatski jezik za komunističkoga razdoblja, Jezik, LVI, Zagreb, str. 106. – 114.
- Boras, Damir i László, Bulesú, 2007., Tud'nština u jeziku hrvatskome, u zborniku Studia lexicographica, 1, Zagreb, str. 27. – 52.
- Brodnjak, Vladimir, 1991., Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika, Zagreb
- Brozović, Dalibor, 1965., O problemima varijanata, Jezik, XIII, Zagreb, str. 35.
- Brozović, Dalibor, 1972., Uloga bosanskohercegovačkih franjevaca u formiranju jezika hrvatske književnosti i kulture - od Divkovića do fra Grge Martića, Jezik, XX, Zagreb, str. 37. – 51.
- Brozović, Dalibor, 1978., Hrvatska književnost u evropskom kontekstu, Zagreb, str. 32. i 33.
- Grčević, Mario, 1997., Zašto slavistika 19. stoljeća nije priznavala postojanje hrvatskoga jezika? Uzorci i posljedice, Jezik, XLV, Zagreb, str. 3. – 28.
- Grčević, Mario, 2007., Elementare Tatsachen und falsche Vorstellungen über die kroatische Sprache, Filologija, 48, Zagreb, str. 29. – 39.
- Grčević, Mario, 2008., Poteškoće u priznavanju hrvatskoga jezika u inozemstvu, Jezik, LV, Zagreb, str. 189. – 192.
- Guberina, Petar i Krstić, Kruno, 1940., Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika, Zagreb
- Hrvatski jezik, 1998., Opole. U paralelnom izdanju izašla je i knjiga Srpski jezik, Opole 1996., u kojoj je opisan srpski jezik, ali još uvijek sa snažnim nastojanjem da to bude opis srpskohrvatskoga.
- Identitet jezika jezikom izrečen : zbornik radova s Okruglog stola o knjizi Roberta D. Greenberga Jezik i identitet na Balkanu [Zagreb, 2. veljače 2006.] (ur. Anita Peti-Stančić), Zagreb : Srednja Europa, 2008.
- Jezik, 1968., O praktičnom i pravnom položaju varijanata, XVI. godište, str. 1. – 19.
- Kačić, Miro, 1995., Hrvatski i srpski, Zagreb
- Katičić, Radoslav, 2002., Sintaksa hrvatskoga književnog jezika, Zagreb
- Kombol, Mihovil, 1945., Poviest hrvatske književnosti, Zagreb
- László, Bulcsú, 1996., Općitbena bilježitost pri odredbi srbštine i hrvatštine, u zborniku Jezik i komunikacija, Zagreb, str. 430. – 451.
- Maretić, Tomo, 1910., Jezik slavonskih pisaca, Rad JAZU, knj. 180., Zagreb
- Moguš, Milan, 2009., Povijest hrvatskoga književnoga jezika, 3. prošireno hrvatsko izdanje, Zagreb
- Nikolić, Tatjana, 2009., Prvi čitalac za 100 godina, NIN, 30. 7., str. 66.
- Pederin, Ivan, 1970., Pretvorba hrvatskog iz crkvenog u književni jezik, Crkva u svijetu, V, br. 1, Split, str. 65. – 71.; Jezik, XLV, Zagreb, 1998., str. 128. – 139., nešto razrađen i proširen u autorovoj knjizi „Začinjavci“, štici i pregaoci, Zagreb, 1977.

Swadesh, Morris, Swadesh lists, Wikipedia (<http://en.wikipedia.org/wiki>), Appendix: Swadesh lists for slavic languages.

Vukušić, Stjepan, 1974., Naglasci uporabne norme na osnovi startnog jezika, Jezik, XXI, Zagreb, str. 114. – 120.

Vukušić, Stjepan, 1976. Usporedbe dvaju novoštokavskih naglašavanja imenica muškoga roda na -Ø, Jezik, XXIII, Zagreb, str. 92. – 118.

Vukušić, Stjepan, i suatori, 2007., Naglasak u hrvatskome književnome jeziku, Zagreb

Sažetak

Stjepan Babić, sveučilišni profesor u miru

UDK 811.163.42-46, izvorni znanstveni rad

primljen 10. listopada 2009., prihvaćen za tisak 10. studenoga 2009.

Standard Croatian Language Described Primarily by Itself

The author depicts the peculiarities of the standard Croatian language that no other language in the world has in respect of its historic development, the treatment of its dialects, as well as regarding its phonetic, grammatical, lexical and stylistic levels. The author also shows that in both its usage and codified norms – and norm is the only criterion that determines standard languages – there is no other language like Croatian in the world. We can therefore speak of the standard Croatian language as a specific South-Slavic, Slavic and world language.

Croatian can be said to be identical with Serbian, under the name Serbo-Croatian, only if one neglects some important facts that must by no means be neglected in a scientific analysis. The same goes for the suggestion that Croatian is a variant of Serbo-Croatian, or that Croatian, Serbian, Bosnian and Montenegrin are merely variants of the same language, in which case *variant* is used as a polysemic and thus scientifically insufficiently defined term. One of the arguments supporting the sameness of these languages is their comprehensibility. The author argues that comprehensibility can not be a criterion for the sameness, and as far as the comprehensibility between Serbian and Croatian is concerned the author shows that it is not absolute and that misunderstandings can sometimes cause multimillion damages.